

Een hartveroverend liberalisme

*“Je moet de mensheid nemen zoals ze is,
maar er is toch iets kolossaals mee aan de hand.”*

Hans Castorp in: *De Toverberg* van Thomas Mann

door Allan Varkevisser

*Een testamentair essay
over de betekenis
en de rol van
wetenschappelijke reflexie
in een politieke partij.*

Democratievraagstuk

In feite is de praktijk van de politiek en zeker die van politieke partijen in hoge mate een rituele dans. En dan bedoel ik niet alleen de congressen, verkiezingscampagnes, symposia en vergaderingen. Ik heb het ook over de keuze van onderwerpen en de inhoudelijke benadering. Zo ben ik in 1992 en 1993 als secretaris betrokken geweest bij de projecten sociale zekerheid en migratie. Al werkende bleek mij dat andere wetenschappelijke bureaus met precies dezelfde onderwerpen bezig waren en iedereen wist dat ook van elkaar. Het project sociale zekerheid viel officieel wel onder de vlag van de SWB maar in werkelijkheid werd het sterk gedomineerd en gecontroleerd door fractie en hoofdbestuur. Na enkele nogal chaotische vergaderingen wierp Bert Bakker zich op als auteur voor de rapporttekst. Bakker, oud-fractiemedewerker en destijds voorlichter van de SER, kwam met een concepttekst die aan alle kanten politiek reeds was dichtgetimmerd. Het was gericht op de politieke besluitvorming op de korte termijn, een lange termijnvisie ontbrak, en de politieke uitgangspunten bleven vaag en werden nergens op scherp gezet. De tekst had zo kunnen worden opgenomen in het verkiezingsprogramma. En wie schetst onze verbazing; Bakker werd even later aangewezen als coördinator voor het schrijven van het verkiezingsprogramma voor het jubeljaar 1994. Een eclatant succes voor de SWB? Geenszins, eerder een succes voor Bert Bakker c.s. Anno 1998 is iedereen het rapport vergeten en heeft het nog maar nauwelijks actualiteitswaarde.

Vergelijkbare verhalen kan ik houden voor andere projecten en publicaties van de SWB. Welke conclusies kun je hieruit trekken? Wat is feitelijk het belang van wetenschappelijke activiteiten binnen een politieke partij? Ik kom daar aan het eind van dit artikel op terug. Ik wil echter eerst nog dieper ingaan op het voor de partij zo belangrijke democratievraagstuk, immers één van de steunberen van het D66-gedachtegoed. En aan de hand daarvan komt vanzelf het vraagstuk van nut en functie van wetenschappelijke reflexie aan de orde.

Reeds vanaf zijn allereerste optreden als directeur heeft Christiaan de Vries begin jaren '90 het denken over democratie tot speerpunt van de ideeënontwikkeling binnen de SWB gemaakt. De kroonjuwelen van staatsrechtelijke vernieuwing ontbeerden volgens hem een coherente maatschappelijke analyse. Althans een geactualiseerde analyse want de door D66 gepredikte vernieuwingen waren gebaseerd op het doorbreken van het regentendom zoals dat in de politiek tot in de jaren '60 had bestaan. Over het algemeen werd de noodzaak tot verdere democratisering gezocht in emancipatie en voltooid individualisering. De burger zou mans genoeg zijn om zich met het openbaar bestuur te bemoeien en wil dat ook graag, zo luidde de aanname. Een nogal naïeve en - schrik niet - ideologische opvatting.

Christiaan de Vries heeft in zijn analyses geprobeerd te tonen hoe de processen van bureaucratiesing en individualisering aan elkaar verwant en met elkaar verbonden zijn (1). De Vries heeft steeds gezocht naar een 'materiële' onderbouwing voor het democratievraagstuk en definieerde het als een cultureel vraagstuk dat vooral te maken had met de levenswijze van burgers. De Vries: "Bij een dergelijk uitgebreid begrip van democratie gaat het elke keer om de vraag of wij als individuele burgers voldoende reële invloed kunnen uitoefenen op de wijze waarop onze publieke omgeving gestalte krijgt. Om op deze manier het gevoel te kunnen hebben te delen in de macht die de voorwaarden bepaalt waaronder wij leven." (2)

Helaas vond hij voor zijn interpretatie van het democratie-begrip binnen de partij weinig aanhang. D66 zat begin jaren '90 electoraal in de lift, beschikte over een aansprekende en charmante politiek leider en niemand in de top van de partij bekommerde zich in feite om dit soort van inhoudelijke vraagstukken. D66 groeide sterk en heeft vanaf 1994 geprobeerd een 'catch-all' partij te worden in plaats van de kritische liberale club van weldenkende men-

Allan Varkevisser was medewerker van de SWB van D66 van 1991 tot 1998, waarvan de laatste drie jaar als eindredacteur van *Idee*. Dit is zijn afscheidsartikel.

1) Zie vooral: 'De waarde van de democratie', Christiaan de Vries, SWB, Den Haag 1994
2) zie noot 1, p. 5

sen die het vanaf 1966 representeerde. Echter, het (te) lang uitbaten van de persoonlijkheid van een politiek leider en het verwaarlozen van de inhoud wreekt zich mettertijd en daarvan zijn we heden ten dage allemaal getuige.

Een belangrijke vraag is natuurlijk wanneer en waardoor de partij haar karakter van intellectueel aansprekende en uitdagende progressieve partij heeft verloren. Naar mijn opvatting moet de oorzaak hiervoor gevonden worden in de sociologische achtergronden van het ontstaan van de partij en de generatiewisseling die zij sindsdien heeft ondergaan.

Sociologische basis van D66

Vanaf het ontstaan van D66 werd het gedachtegoed van D66 bepaald door twee groepen die elkaar goed in evenwicht hielden. Aan de ene kant stonden de hemelbestormers met hun romantische opvattingen over het veroveren van de macht en het laten ontploffen van het politieke bestel. Daartegenover vond je de ingenieurs en technenuten die een technocratische opvatting van politiek op nahielden, veelal geïnspireerd door het rationele falsificationisme en het voorzichtige piece-meal-social engineering van de filosoof Karl Popper. Een representant van de eerste stroming is natuurlijk Hans van Mierlo en van de tweede Jan Terlouw. Zij staan ook model voor de sociologische groepen die in de jaren zestig opkwamen: enerzijds de vrije beroepsbeoefenaren als journalisten, schrijvers en kunstenaars met een inherent maatschappijkritische instelling en anderzijds de ingenieurs en technenuten die sterk overtuigd waren van de evolutionaire vooruitgang van mens en maatschappij op basis van de uitgangspunten van de Verlichting. Zoals gezegd hielden deze twee groepen elkaar lang in evenwicht en beheerden zij gezamenlijk een interessant gedachtegoed van pragmatisme, rechtsstatelijke opvattingen, ontplooiingsliberalisme en democratische vernieuwing. En dit gedachtegoed werd gevoed en ontwikkeld door aansprekende intellectuelen als Jan Glastra van Loon, Walter Zegveld, Jan Vis en Philip Idenburg. Let wel, het gedachtegoed werd niet door de partij zelf ontwikkeld, want die was daarvoor veel te zwak en te klein. De partij als vereniging heeft binnen D66 nooit veel voorgesteld. Dat is ook niet zo vreemd gegeven de sociaal-economische samenstelling: leden van de midden- en hogere klasse die zich hadden losgemaakt uit de verzuiling, individualisten die de nadruk legden op individuele ontwikkeling en de macht wilden veroveren langs parlementaire weg via aansprekende voorlieden. Personalisering van de politiek, in plaats van partijideologieën en programma's. De partij is nooit een instrument geweest, zoals in de sociaal-democratische traditie.

Verlichte bureaucraten

Op een gegeven moment, zo eind jaren '80, kwam een nieuwe generatie binnen de partij tot wasdom, laten we zeggen de generatie van Bert Bakker en Thom de Graaf, de verlichte bureaucraten. Deze generatie wordt in sociologisch opzicht gekenmerkt door een universitaire opleiding (specialisten!) en een veelal ambtelijke carrière. Vandaar, de verlichte bureaucraten. Door deze ambtelijke achtergrond kreeg het politiek-bestuurlijke handwerk steeds meer nadruk, en in het verlengde daarvan ontstond het vraagstuk van de professionalisering (lees: verambtelijking) van de partij. De meer culturele opvatting van politiek werd langzaam maar zeker ingeruild voor een smallere, bestuurlijke visie. Politiek vóór burgers in plaats van van burgers. Door de zwak ontwikkelde partijvereniging ging deze overgang vrij geruisloos. Op het oog bleef D66 dezelfde partij, het ging nog steeds om democratisering, om leuke dingen doen met de macht, maar enkel nog binnen het bestaande bestel, langs de weg van de bestaande verbureaucratiseerde maatschappij en door een 'professionele' bestuurlijke elite. Kortom, deze nieuwe generatie miste - en, helaas, mist nog steeds - een maatschappijkritische inslag, ontbeerde een visie op de ontwikkelingen in de samenleving en een politiek-normatieve intuïtie zich daartegen te verzetten.

Zingeving en politiek

Eén van de grootste tekortkomingen van een zakelijke, technocratische visie op en invulling van politiek is dat het zingevingsaspect uit de politiek verdwijnt. Burgers kunnen zich niet meer oriënteren op en het eigen handelen spiegelen aan een wereldbeschouwing. En dit laatste is wat anders dan het binnen D66-kringen vervloekte begrip ideologie of zingeving in de religieuze betekenis. Het gaat om een visie op de moderne samenleving en hoe de ver-

3) Zie: 'Van ideologie tot politieke verantwoordelijkheid', Jan Glastra van Loon e.a., Den Haag SWB 1997, p. 9

schillende domeinen daarbinnen - economie, politiek en cultuur - samenhangen en zich ontwikkelen.

Verschillende liberale denkers als Daniël Bell, Francis Fukuyama, Richard Rorty en Leszek Kolakowski hebben op dit aspect van politiek gewezen. Vanuit het wetenschappelijk bureau is getracht om onder leiding van Jan Glastra van Loon ook een kritiek op de moderne samenleving te ontwikkelen die richtinggevend zou kunnen zijn voor het politieke handelen. Dit project mondde uit in de SWB-publicatie 'Van ideologie tot politieke verantwoordelijkheid'. De eerste zin luidt reeds de nieuwe politieke benadering in: "We staan voor een overlevingsprobleem dat niet, zoals vorige, door gebeurtenissen buiten ons is ontstaan maar wordt veroorzaakt door ons eigen gedrag en dat niet alleen geldt voor een deel van de mensen, maar de hele mensheid betreft. (...) We zullen ons moeten heroriënteren in het veld van onze activiteiten." (3)

De rol van de politieke partij

De nieuwe richting werd door de partij niet gevolgd. Sterker nog, mede door de eerdergenoemde generatiewisseling werd ook de rol van de politieke partij op een andere manier ingevuld. De partij moest worden geprofessionaliseerd en worden toegesneden op dienstverlening, rekrutering en scholing. De politieke partij als reservoir van culturele ervaringen, zoals vaak beklemtoond door De Vries, is nooit op die manier geïnterpreteerd. De partij was geen vereniging meer, maar moest een goed gemanaged bedrijf worden waar 'diensten' aan leden worden verleend. Deze beweging heeft zich echter niet alleen in de politiek voorgedaan, maar ook binnen de vakbeweging en semi-overheidsinstanties als zorginstellingen en onderwijs. Op zich een maatschappelijke ontwikkeling die samenhangt met de immer toenemende maatschappelijke integratie en verbureaucratisering. Bureaucratie is niet langer een probleem van trage dienstverlening en gebrekkige communicatie tussen burger en overheid, maar een culturele ontwikkeling die zich in alle maatschappelijke sectoren voordoet.

Het einde van de vrijplaats

Uiteindelijk is de rol van het wetenschappelijk bureau van een politieke partij een afgeleide van de rol en functie die door de partij voor zichzelf wordt gezien en ontworpen. Als een politieke partij zich meer en meer profileert als een servicegerichte organisatie, zoals bijvoorbeeld de FNV, en vooral diensten wil leveren aan de eigen cliëntèle, wordt de ruimte voor kritische wetenschappelijke reflectie steeds kleiner.

Een wetenschappelijk bureau biedt aan politici en leden een buitenplaats voor reflexie. Zo'n bureau kan worden gezien als een bezinningsruimte waar men zich kan buigen over het inhoudelijke en morele gehalte van het eigen politieke handelen. Dit wordt ook wel, met een verwijzing naar de filosoof antropoloog Plessner, extra-positionaliteit genoemd. Volgens Plessner is deze kwaliteit van 'buiten zichzelf kunnen treden' bij uitstek een menselijke eigenschap, die de mens ook verantwoordelijk maakt voor het

eigen handelen en daarmee sowieso het antropologische begin vormt van politiek handelen. Integratie van een wetenschappelijk bureau in de service-organisatie van de partij betekent het einde van de extrapositionaliteit en dus van de meest wezenlijke functie van een wetenschappelijk bureau. En daar zitten we gegeven de ontwikkelingen binnen en buiten de partij angstwekkend dichtbij (4).

Ironisch activisme

De vraag dringt zich op wat D66 dan wel zou moeten doen? 'Je moet de politiek nemen zoals ze is, maar er is wel iets kolossaals mee aan de hand', is mijn stelling met een parafrase van Hans Castorp. Ik bedoel daarmee dat ik niet terug wil naar een naïef romantische opvatting van politiek, van leuke dingen doen met de macht. De filosoof Richard Rorty zegt het op zijn manier: de filosofie is kort en de politiek is lang. Daarmee bedoelt hij dat de politiek als middel tot vermindering van de wreedheid tussen mensen een lange weg heeft afgelegd en tevens nog een lange weg heeft te gaan. D66 zou de eigen verlichtingspositie moeten laten varen en aansluiting moeten zoeken bij dit 'post moderne' denken. Ik zal kort proberen aan te geven wat ik hiermee bedoel.

Het project van de Verlichting is filosofisch gezien op een fiasco uitgelopen. De uitgangspunten van de Verlichting, dat we op basis van steeds betere kennis, steeds meer beheersing over de wereld zouden krijgen en zo de mens gelukkiger zouden kunnen maken, bleken onwaar. Volgens Rorty is er wel sprake van vooruitgang, maar alleen als we terugkijken (5). Hij trekt een parallel met de wetenschapstheoretische opvatting van Thomas Kuhn: "Zo bestaat er ook politieke vooruitgang wanneer instituties die meer vrijheid en een vermindering van de wreedheden hebben gebracht, vervangen worden door instituties die nog meer vrijheid en nog grotere vermindering van wreedheid brengen." (6) Het politieke project van de Verlichting blijft zo de moeite waard. D66 moet de eigen rationalistische, technocratische koers omgooien en aansluiting zoeken bij het 'post moderne' pragmatisme van denkers als Rorty. Hij laat zien dat het heel goed mogelijk is om het filosofische project van de verlichting af te breken, zonder te vervallen in nihilisme. Maar zijn opstelling vereist wel een kritische en normatief geïnspireerde wereldbeschouwing zoals die ook te vinden is bij liberale denkers als Daniël Bell en Neil Postman. Kortom, een hartveroverend liberalisme dat ruimte laat voor intuïtie, passie, emotie, zingeving, identiteit en moraal. Daarbij past een houding van ironisch activisme: een opvatting van politiek handelen waarbij burgers hun eigen handelen toetsen aan politieke uitgangspunten en doen wat zij kunnen doen voor het bereiken van een politieke oplossing. Zo'n houding is niet strijdig met pragmatisme en het anti-ideologische karakter van D66, het is juist een logische voortzetting daarvan, namelijk in de zin dat mensen hun eigen verantwoordelijkheid nemen voor het eigen handelen voor zover dat binnen hun bereik ligt. Het is een vorm van ironisch activisme, omdat de bevlogenheid en het idealisme worden gecombineerd met een tragisch besef van het menselijke tekort dat we moeten nemen zoals het is. ♦

4) Deze angst is vooral gebaseerd op het veranderen van de subsidiestromen. Vanaf 1999 ontvingen de WB's niet langer direct subsidie van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, maar zal het als een geormerkte som aan de partij worden uitgekeerd. En een geormerkte subsidie biedt een te geringe garantie voor het veilig stellen van de kritische positie ten opzichte van de eigen partij.

5) Zie: 'Politiek is lang en filosofie is kort', Spinoza-lezing van Richard Rorty in Trouw, zaterdag 24 mei, 1997

6) zie noot 5.